

Izložba »Blago franjevačkih samostana BiH«

Andrija ZIRDUM, Plehan

U sarajevskoj Skenderiji, u okviru kulturnih posebnosti »Sarajevska zima«, od 14. ožujka do 2. travnja 1988. organizirana je velika izložba pod naslovom »Blago franjevačkih samostana BiH«. Prvi put je, u dugoj povijesti franjevačkog djelovanja, pokazano javnosti oko 600 predmeta iz 21 samostana, tj. iz obje provincije: Bosne Srebrene i Hercegovačke provincije. U taj posao bile su uključene kulturne institucije grada te savjetovani stručnjaci iz Zagreba, Beograda, Splita i Mostara. To bi mogao biti i uvod u obilježavanje sedamstote obljetnice franjevačke djelatnosti u BiH, što će se slaviti 1991. godine.

Izložba je podijeljena u šest područja: slikarstvo i kiparstvo (autorica Svetlana Rakić), metal (autor Đuro Basler), tekstil (autorica Jelena Ivoš), arhivska građa (autor Matko Kovačević), knjižno blago (autorice Vjekoslava Hunski i Amra Rešidbegović) i kameni spomenici (autor Đuro Basler). Autori područja po svom su sudu vršili izbor eksponata. Bogato i stručno opremljen katalog izložbe služio je kao pripomoć posjetiteljima, ali će ostati trajan izvor informacija i dosadašnjih znanstvenih dostignuća u vrednovanju kulturnog blaga katolika-Hrvata BiH. Ipak, neki radovi zavedeni u katalog nisu bili pokazani na izložbi.

1. Kao što se moglo i očekivati, najviše prostora – polovica cijele izložbe – posvećena je slikarstvu i kiparstvu. Izložene su 102 slike i 12 skulptura starih majstora, 163 moderne slike i 16 kiparskih radova.

»Poklon kraljeva – Krist pada pod križem«, dupla tempera na platnu, pa priličjepljena na dasci, iz 15. stoljeća zauzima čelno mjesto. Poslije nje su »Sveta Obitelj«, »Bogorodica s djetetom«, »Uznesenje Marijino« i »Kristovo raspeće« iz 16. stoljeća. Sedamnaesto stoljeće predstavljeno je sa oko 25 djela, 18. sa oko 50 djela, a ostali stari majstori su iz 19. stoljeća.

U modernoj umjetnosti zastupljena su manje religiozna, a više druga djela raznih tematika, tehnika i dimenzija. Predstavljeno je čak 79 raznih slikara, uglavnom iz BiH i Hrvatske. Najzastupljeniji je G. Jurkić sa 26 djela.

Izloženo je 10 starih kipova, na čelu sa sv. Katarinom, iz 16. stoljeća, a od modernih, u raznim tehnikama, zastupljeni su: I. Meštrović, F. Kršinić, V. Michielli, J. Poljan, Z. Grgić, K. Bošnjak, B. Ružić i Marija Ujević.

2. Od metalnih predmeta umjetničke obrade, koji su služili i služe za crkvenu i drugu uporabu, na izložbi su predstavljena 84 eksponata, što je približno četvrtina

cjelokupna starog blaga te vrste u samostanima BiH. Izloženi su kaleži, monstrance, ciboriji, kustodije, križevi, kandila, svijećnjaci, gostarice, navikule, kadionice, kotlići, zvonca, zdjelice, okovani misali i drugo.

Pri odabiru kriterij su bila razdoblja u toj vrsti umjetnosti, od gotike do neogotike, i kvaliteta. Budući da ova vrsta kulturne baštine dosad nije ozbiljnije istraživana – a nedostaju pisani izvori – stručne procjene vršene su uglavnom metodom usporedbe, sa sličnim predmetima iz drugih europskih riznica. Tako se pretpostavlja da je desetak kaleža iz kasnog 15. i ranog 16. stoljeća, uz primjedbu da su na nekim od njih tijekom vremena vršeni opravci ili zamjenjivani dijelovi. Pretpostavlja se naime da su u srednjovjekovnoj Bosni postojale zlatarske radionice, koje su razvijale vlastiti stil, te da bi neki predmeti s izložbe mogli biti rađeni u Kreševu ili Fojnici. Tu pretpostavku potkrepljuje i činjenica da su se tim obrtom bavile pojedine kršćanske obitelji i u vrijeme osmanske vlasti.

Iz doba baroka bilo je dosta predmeta na izložbi, ali je jasno da su oni kupljeni u evropskim gradovima i doneseni u BiH.

Predmeti od vrijednih metala nisu imali samo uporabnu vrijednost, nego su bili i sredstvo plaćanja. Tako se pred kraj 17. stoljeća olovski samostan zadužuje u Dubrovniku i u zalog daje predmete od srebra, a posebno deset kaleža, dvanaest patena, tri križa i dva misala. Budući da dug nije podmiren, blago nije vraćeno, a samostan je napušten i spaljen 1704. godine. Sličnu sudbinu doživjelo je i drugih šest bosanskohercegovačkih samostana, tako da je glavnina izloženih predmeta u srebru iz tri stara srednjobosanska samostana.

Filip Lastrić u svom rukopisnom djelu *Commentariolum* iz 1759. godine – rukopis je bio izložen – bilježi: »I u ova tri preživjela samostančića, koji su – poput uništenih – više puta bili sravnjeni sa zemljom, bijesom vatre ili silnika, kakvi su se stari spomenici u njima mogli sačuvati? Da su spomenike, možda – bilo u ovim ili u drugim samostanima porušenim i već opustošenim – spasili raspršeni i razbježani redovnici, i prenijeli ih, bez sumnje, na drugo mjesto, kao što se to sigurno zna o velikom mnoštvu crkvenog (a možda i drugog) posuđa. U mnogim mjestima, koja se nalaze pod kršćanskim vladarima, nalazimo crkveni pribor – srebrni ili svileni – iz bosanskih samostana. Tamo je prenesen da bi se sigurnije sačuvao i oni se njime služe do današnjega dana. Neke su stvari iz starih samostana prenesene u Dubrovnik (ovo je sigurno založeno da im se otplate dugovi i više se neće moći otkupiti). Iz samostana sv. Petra u Rami (crkveni pribor i drugo) prenesen je u Sinj u Dalmaciji; iz samostana sv. Nikole u Visokom u Gradišku u Slavoniji; iz samostana sv. Ilije u Modriči u Đakovo; iz samostana sv. Marije u Olovu u Bač u Ugarskoj, a najzad, iz samostana Tuzle i Gradovrha preneseni su u Šarengrad i Ilok u Srijemu. Od svega ovoga ništa nije vraćeno« (str. 41).

3. Zbog svakodnevne uporabe u liturgiji, franjevački samostani BiH posjeduju dosta vrijednih predmeta izrađenih u tekstilu. Oni dosad, uglavnom, nisu izlagani izvan samostanskih riznica niti su predstavljani javnosti, a sada ih se pokušalo i stručno vrednovati. Izloženim tekstilom željelo se pokazati umjetničko oblikovanje tekstila kroz proteklih pet stoljeća.

Izloženo je 27 predmeta. Najstarijim se smatra misnica s kraja 15. stoljeća, gdje je na križu izvezen motiv rassetog Krista, a u dnu križa su likovi Marije i sv. Ivana.

Pretpostavlja se da bi iz istog stoljeća mogao biti i orijentalni plašt, s ukrasima protkanim zlatom, što ga je navodno sultan Mehmed El Fatih darovao franjevcu Anđelu Zvizdoviću. Uz druge misnice, izloženi su još plaštevci, dalmatike, pribor za oltar, biskupski ornat i drugo, negdje od raskošna i skupocjena materijala, a negdje od obična tkanja.

Vidjeli smo i nekoliko brokata iz prve polovice 18. stoljeća, otkanih u Francuskoj, s mnogo dekorativnih elemenata; predmete kupljene u Austriji ili u tekstilnim radionicama sjeverozapadne Hrvatske. Pažnju je privlačila i misnica, rukotvorina iz Travnika 1820, rađena u duhu bosanske narodne orijentalne odjeće na svili.

4. Od samih početaka franjevci su osjećali potrebu da treba skupljati i čuvati arhivsko blago, te su već 1544. osnovali »Arhiv provincije Bosne Srebrene«. Međutim nepovoljne političke prilike, rušenja i selidbe samostana, vlaga i požari uništili su mnogo arhivske građe. Uz to, nešto starije građe, po naredbi viših franjevačkih vlasti, poslano je tijekom 16. i 17. stoljeća u Rim, u vrijeme pisanja povjesničkih djela Marijana Florentinskog, Marka Lisabonskog, Franje Gonzage i Luke Waddinga, što je kasnije propalo. Tako glavnina arhivske građe, što se sada čuva u franjevačkim samostanima BiH, potječe uglavnom iz 17. stoljeća pa dalje. I Fojnički grbovnik, datiran 1340, te srebrom okovan primjerak Ahd-name, datiran 1463, pripisani su iz 17. stoljeća. Na izložbi je prikazano 68 djela i to ona što bi posjetiteljima mogla biti zanimljiva.

Rukopisna djela: Arapsko-perzijsko-turski rječnik iz 1464, vrijedan primjerak Kur'ana iz 1458, originalni voštani pečat Stjepana II. Kotromanića iz 1323. i neki drugi rijetki primjerci doneseni su kasnije u samostanske arhive.

Uz već spomenuto, na izložbi su prikazani gotovo svi primjerci franjevačkih ljetopisa, koji su nedavnim objavljivanjem – svi još nisu ni objavljeni – izazvali šire zanimanje, ljekaruše, originalni primjerci nekih znanstvenih djela, razne matice, okružnice bosanskih provincijala i biskupa, knjige iz gospodarstva, notarije, fermani i drugi dokumenti iz turskog razdoblja, razni zapisi iz života i franjevačke djelatnosti te stari pribor za pisanje.

5. Premda su stari franjevački samostani u BiH bile male građevine od trošna materijala, i premda su franjevci obavljali sve dušobrižničke poslove, njihove knjižnice ipak imaju svoju bogatu tradiciju. Nastale su uglavnom iz ostavština franjevacca, koji su nabavljali knjige bilo za svoje dušobrižničke bilo za znanstvene potrebe. Na ovoj izložbi vidjeli smo 92 primjerka, tj. ono što bi posjetitelje moglo zanimati i što bi putem knjige moglo predočiti zanimanja i zauzetost franjevacca u pojedinim povijesnim razdobljima.

Bosanskohercegovački samostani danas čuvaju 53 inkunabule, a na izložbi je pokazano tridesetak, što se posebice ističu po svojoj umjetničkoj ili drugoj vrijednosti. Izložena su i neka druga stara vrijedna evropska izdanja što su utjecala na znanstvenu i drugu djelatnost franjevacca.

Veća je pažnja posvećena djelima nastalim na našem tlu. Izložena su djela Divkovića, Bandulavića, Posilovića, Ančića, Margitića, Babića, Filipovića, Lastrića, Dobretića, Hiljića, Šunjića, Jukića, Martića i Kneževića te prvo djelo iz bosanskohercegovačke publicistike *Bosanski prijatelj*.

6. Kameni spomenici što se čuvaju u samostanskim muzejima – posebice Humcu, Livnu, Jajcu i Visokom – predstavljaju svojevrсно blago. Na izložbi je bilo 18 spomenika i to 11 iz rimskog i 7 iz srednjovjekovnog razdoblja. Uzeti su karakteristični primjerci, ali i oni koje je bilo lakše donijeti.

.....

Izložba »Blago franjevačkih samostana BiH« izazvala je veće zanimanje nego što su to i sami organizatori očekivali. Prema pisanju dnevnih listova, kroz dvadeset dana – koliko je trajala izložba u Sarajevu – bilo je dnevno prosječno oko tri tisuće posjetitelja. Dolazilo se i organizirano, autobusima iz unutrašnjosti. Za izložbu su zainteresirana i druga kulturna središta, tako da će biti prenesena u Beograd, Dubrovnik i Zagreb.

Organizatorima treba zahvaliti na uloženom trudu, a posebice je vrijedno što je u povodu ove izložbe restaurirano i konzervirano mnogo djela, blizu trećina starih umjetnina. Ujedno, savjetovani su naši najbolji stručnjaci za pojedina područja i tematike, pa je mnogo djela ne samo očišćeno i pokazano nego izvučeno iz anonimnosti i stručno vrednovano.

Na samu izložbu mogu se staviti i neke opaske.

Kolikogod je izložba vrijedna i uspjela, ostavljala je dojam da je rađena brzo – valjda zbog određenog termina za »Sarajevsku zimu« – pa su neke stvari nedomišljene i improvizirane.

Izloženo je blizu tristo likovnih djela. Da je iz tako velika broja ispušteno njih pedesetak – neki kipovi, noviji obrtnički radovi, neka slaba slikarska djela – izložba bi ostavljala dublji dojam. Kad to kažem, mislim na ovo:

Stvarno stanje pokazuje očitu razliku između broja i kvalitete starih majstora i moderne umjetnosti, a to izložba nije očitovala. Čak se može reći da, što se tiče moderne umjetnosti, izložba nije pokazala stvarno stanje. To se još bolje vidi iz kataloga gdje je reproducirana samo jedna moderna slika u boji.

Posjetitelj je imao dojam da je autorica u modernoj umjetnosti više željela pokazati brojne slikare negoli kvalitetna djela. Ako je među 163 izložene slike 26 G. Jurkića, a ostalih 137 od drugih 78 slikara, onda na jednog slikara ne dođu ni po dvije slike. G. Jurkiću je dato nesrazmjerno i nepotrebno mnogo prostora – on je već dobro poznat bosanskohercegovačkoj publici – pogotovu u usporedbi s velikim umjetnicima kao što su I. Dulčić, F. Šimunović, S. Šohaj, Z. Šulentić, F. Kršinić, Z. Grgić i neki drugi. Bosanskohercegovački samostani npr. imaju više od 60 vrijednih djela I. Dulčića, a on je na izložbi predstavljen samo jednim uljem; od F. Kršinića imaju pet mramornih kipova, a izložena je jedna mala bronca. Najviše začuđuje da su posve ispušteni kipari kao Želimir Janeš, Pavao Perić, Šime Vulas. Četiri Vulasova djela nalaze se u Sarajevu, što se kaže nadohvat ruke, a to je ono novo u pristupu religioznoj problematici. Na izložbu su stavljeni neki minorni slikari amateri, kojima nije mjesto na reprezentativnoj izložbi – stvaraju loš dojam – a ionako ne spadaju u neko blago. Nadati se je da će neki nedostaci biti otklonjeni na izložbama u drugim kulturnim središtima.

Dok je rad bosanskohercegovačkih franjevaca na stvaranju i skupljanju modernih likovnih djela s religioznom i drugom problematikom naglašen, možda prenaglašen, dotle bi se sa izložbe moglo zaključiti da su se franjevci davno prestali zanimati drugim područjima kulture. A to nije ispravno. Kad to kažem, mislim da se moglo ispustiti nešto starog tekstila – koji se vizualno i suviše nametao – a pokazati i suvremena djela na tom području. Slično se može reći za crkveno posuđe i knjiška djela. U arhivskoj građi izloženi su gotovo svi bosanskohercegovački ljetopisi, a ostalim vrijednim rukopisnim djelima: filozofskim, etničkomoralnim, teološkim, pravnim i drugim srodnim disciplinama nije posvećena gotovo nikakva pažnja, a ona – barem u tri srednjobosanska stara samostana – sačinjavaju oko 80% rukopisnih djela. I od toga se imalo šta pokazati.

Unatoč iznesenim opaskama, treba reći da je početak vrijedan i zanimljiv. Daljim radom, posebice stručnim tematskim izložbama, bolje bi se predstavljalo stoljetno blago i djelatnost bosanskohercegovačkih franjevaca.

Spomenuo sam da je izložba izazvala veliko zanimanje, a time je stavila i neke obveze pred sadašnje franjevce. Iz dnevnog tiska mogli smo saznati – a posebice su to opazili autori izložbe – kako franjevci slabo poznaju svoje kulturno blago i kako ga često nestručno predstavljaju.

I na jednom i na drugom sada bi morali ozbiljnije raditi. Uz to, to narodnosno blago trebat će bolje čuvati i štiti. Na izložbi se moglo vidjeti kako su svojedobno stari ili vrijedni predmeti ili umjetnine selili iz jednog samostana u drugi. Tako se fojnički ljetopis Nikole Lašvanina našao i sada pripada livanjskom samostanu, koji je osnovan cijelo stoljeće poslije Lašvaninove smrti. Godinama sam tragao za originalnim portretom F. Lastrića iz 18. stoljeća, što je do kraja 19. stoljeća bio u Kraljevoj Sutjesci, a onda mu se zameo trag. Sada se na izložbi pojavio kao vlasništvo visočkog samostana. Da ne spominjem druge vrijedne predmete koji su davno nestali.

Danas, kad je u svijetu i u nas sve veće zanimanje za djela iz kulturne baštine, narodnosno blago franjevačkih samostana BiH moralo bi se ozbiljnije čuvati i stručnije predstavljati. Ne bi se smjelo prepustiti volji, prosudbi ili trenutnom raspoloženju ovoga ili onoga samostanskog poglavara ili grupe franjevaca. Tu ne mora biti zla volja, nego češće neznanje ili površnost zbog česte izmjene osoblja. Morala bi se više zainteresirati i šira zajednica, jer je to dio nacionalne kulture.

Organizirana izložba »Blago franjevačkih samostana BiH« svestrano je vrijedna. Bacila je novo svjetlo na život i djelatnost franjevaca i katolika-Hrvata u BiH kroz proteklih sedam stoljeća, a donekle naznačila da ni sadašnji franjevci ne zanemaruju suvremene vidove evangelizacije.